

DOI <https://doi.org/10.32782/naoma-bulletin-2025-3-13>

УДК 7.038(100+477)''19/20''

ORCID ID: 0009-0006-7080-2596

Тарас Ковач

*старший викладач кафедри графічних мистецтв
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури
taras.kovach@gmail.com*

ТРАФАРЕТНЕ ГРАФІТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТЕСТНИХ РУХІВ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. *Мета статті* – дослідження трафаретного графіті в Україні як інструменту соціального та політичного висловлювання, його ролі в активістських і протестних рухах. У статті розглядаються ключові періоди використання трафаретного графіті в Україні – Помаранчева революція, Революція гідності, АТО та повномасштабне російське вторгнення – через призму його концептуальних, стилістичних і візуальних особливостей. Особливу увагу приділено аналізу європейської й американської культури трафаретних графіті, її вплив на розвиток цього стилю в Україні згідно з локальним історичним контекстом. **Методи дослідження.** Стаття ґрунтується на дослідницькому та емпіричному методах, а також на власному досвіді автора, який безпосередньо вивчав розвиток трафаретного графіті та його роль у протестних рухах в Україні. Оскільки тема залишається недостатньо дослідженою в українському мистецтвознавчому середовищі, значна частина інформації була отримана під час інтерв'ю з художниками, активістами та учасниками графіті-спільноти, які працюють із трафаретами. **Результати.** Проаналізовано феномен трафаретного графіті як складової протестного мистецтва у Західній Європі, США, Південній Америці та Україні. Досліджено історико-політичний і культурний контексти на вітчизняних теренах, їхній вплив на розвиток цього виду графіті, а також його роль у суспільних рухах, громадському та політичному активізмі, в комунікаційних процесах і зміцненні патріотичного духу під час війни в Україні. Розглянуто основні події, фестивалі в Україні, які вплинули на розвиток місцевої культури графіті. Розглянуто творчість українських і західних митців, які працюють з трафаретом як із засобом комунікації, визначено основні стильові особливості їхніх робіт. Окреслено ключові функції та значення трафаретного графіті як мови протесту та засобу комунікації в міському середовищі. **Висновки.** Трафаретне графіті стало важливим засобом протесту та мистецької виразності, яке розвивалося під впливом молодіжних рухів та політичних змін у Західній Європі, США та Південній Америці. Його естетика була сформована соціальними та історичними подіями. В Україні такий вид графіті не лише відображає глобальні тенденції, але й втілює локальні акценти, активно використовується у протестних та політичних акціях. Зокрема, під час Помаранчевої революції, Революції гідності та повномасштабного російського вторгнення трафаретне графіті стало потужним інструментом візуального опору, засобом мобілізації суспільства та документування історичних подій у публічному просторі. Його використання в українських містах свідчить про нерозривний зв'язок між критичним мистецтвом та соціально-політичними процесами, а також про його роль як альтернативного медіа, що формує громадську думку, зберігаючи пам'ять про боротьбу за свободу і незалежність. Технічні й стилістичні особливості українського трафаретного графіті, сформовані під впливом західних традицій, поєднують у собі протестну естетику, лаконічність форми та специфічну локальну символіку, яка відображає історичні події і суспільні настрої країни.

Ключові слова: трафарет, графіті, спрей, протестне мистецтво, активізм, міський простір, комунікація, спільнота, самовираження.

Taras Kovach

*Senior Lecturer at the Department of Graphic Arts
National Academy of Fine Arts and Architecture
taras.kovach@naoma.edu.ua*

STENCIL GRAFFITI AS A TOOL OF PROTEST MOVEMENTS: THE UKRAINIAN CONTEXT

Abstract. *The purpose* of this article is to explore stencil graffiti in Ukraine as a tool of social and political expression and its role in activist and protest movements. The article examines key periods of stencil graffiti use in Ukraine – the Orange Revolution, the Revolution of Dignity, the Anti-Terrorist Operation (ATO), and the full-scale Russian invasion – through the lens of its conceptual, stylistic, and visual characteristics. Special attention is given to the analysis of European and American stencil graffiti culture and its influence on the development of this style in Ukraine within the local historical context. **The research methods.** The article is based on research

and empirical methods, as well as the author's personal experience in directly studying the development of stencil graffiti and its role in protest movements in Ukraine. Since this topic remains underexplored in Ukrainian art history, a significant portion of the information was obtained through interviews with artists, activists, and members of the graffiti community working with stencils. **Results.** The phenomenon of stencil graffiti as a component of protest art in Western Europe, the USA, South America, and Ukraine has been examined and analyzed. The study explores the historical, political, and cultural context of Ukraine, which influenced the development of this form of graffiti, as well as its role in social movements, civic, and political activism, communication processes and strengthening the patriotic spirit during the war in Ukraine. Key events and festivals in Ukraine that contributed to the growth of the local graffiti culture have been considered. The works of Ukrainian and Western artists working with stencils as a medium have been analyzed, and the primary stylistic features of their works have been identified. The article outlines the key functions and significance of stencil graffiti as a language of protest and a means of communication in urban spaces. **Conclusions.** Stencil graffiti became an important means of protest and artistic expression, developing under the influence of youth movements and political changes in Western Europe, the USA, and South America. Its aesthetics was shaped by social and historical events. In Ukraine, this form of graffiti not only reflects global trends but also embodies local accents, being actively used in protest and political actions. Specifically, during the Orange Revolution, the Revolution of Dignity, and the full-scale Russian invasion, stencil graffiti became a powerful tool of visual resistance, a means of mobilizing society, and a way of documenting historical events in public spaces. Its use in Ukrainian cities demonstrates the inseparable link between critical art and socio-political processes, as well as its role as an alternative media that shapes public opinion and preserves the memory of the struggle for freedom and independence. The technical and stylistic features of Ukrainian stencil graffiti, shaped by Western traditions, combine protest aesthetics, conciseness of form, and distinctive local symbolism that reflects the country's historical events and social sentiments.

Key words: stencil, graffiti, spray, protest art, activism, urban space, communication, community, self-expression.

Постановка проблеми. Естетика культури графіті, і зокрема трафаретного графіті часто сприймається як процес, що існує паралельно з культурним «мейнстрімом» як вияв низової, локальної культури. Вона традиційно асоціюється з субкультурними молодіжними рухами, які не мають чітко вираженої політичної позиції. Тривалий час трафаретне графіті розглядалося лише як візуальне вуличне мистецтво, тому недооціненим залишається його значення як невіддільної складової протестної культури. У цьому контексті виявляється відсутність ґрунтовних досліджень, що аналізують роль та вплив трафаретного графіті на сучасну образотворчу практику, візуальну мову революції, активістське мистецтво особливо в українському контексті. Важливо з'ясувати, як трафаретне графіті в Україні впливає на процеси, що відбуваються у міському просторі під час громадянських рухів опору. Актуальним є дослідження феномену трафаретного графіті під час війни, його функції і завдання.

Актуальність дослідження. Дослідження є важливим для вивчення історико-культурних та політичних передумов виникнення трафаретного графіті як складової протестного мистецтва, що формувало альтернативні практики самовираження у різних соціальних умовах. Унікальність і самодостатність цього феномену полягає в його здатності адаптуватися до сучасних викликів, залишаючись значущим елементом вуличної культури на глобальному рівні.

Систематизація основних етапів розвитку трафаретного графіті через призму історичних

та політичних подій у Європі, США, Південній Америці та Україні дає змогу краще зрозуміти його трансформацію і вплив на соціальні процеси. У сучасну епоху, позначену технологічними досягненнями й глобалізацією, трафаретне графіті стає важливим інструментом політичного протесту, самовираження та соціальної взаємодії.

Особливу увагу приділено аналізу розвитку трафаретного графіті в Україні, де цей феномен набуває специфічних форм, відображаючи локальні політичні, культурні й соціальні особливості. Висвітлено такі ключові події, як Помаранчева революція 2004 року, Революція гідності 2013–2014 років, російсько-українська війна (2014 – дотепер), а саме роль та значення трафаретного графіті як засобу комунікації в міському просторі під час цих подій. Описано ключові культурні заходи та фестивалі на вітчизняних теренах, які вплинули на розвиток української графіті-спільноти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема політичного трафаретного графіті є досить новою у дослідженнях українських культурологів і мистецтвознавців. Тож багато інформації почерпнуто з мережі «Інтернет» та з інтерв'ю, взятих у художників й активістів. У вітчизняних публікаціях стисло подано історію трафаретного графіті [1], [2], [3], а також загальні відомості про трафарет як техніку графіті [4], [5]. Фундаментальною є стаття про соціальну й протестну складові культури графіті і її значення для міського середовища авторства Ж. Бодріяра (фр. Jean Baudrillard) «Kool

Killer, або повстання у знаках» (фр. *Kool Killer, ou la Revolte Dans les Signes*). Французький теоретик пов'язує вандалізм, деструктивний протест з крахом конструктивних визвольних рухів 60-х років [6]. Явище протестного мистецтва та практику художників-активістів і тих, хто працює з політичним мистецтвом детально описано у книзі А. Емеліф (Aindrea Emelife) «A Brief History of Protest Art» («Коротка історія протестного мистецтва») [7]. Важливим дослідженням трафаретного графіті є книга Т. Манко (Tristan Manco) «Stencil Graffiti. Das Handbuch» («Трафаретні графіті. Посібник») [8], де йдеться про філософію цієї культури, наведені приклади роботи з трафаретами у міському просторі, проаналізовано й систематизовано стилеві особливості трафаретного графіті у ключових містах світу, де воно активно розвивалося, описані основні практики митців, які працюють з трафаретом. Також у праці значна увага приділена техніці виготовлення та застосування трафаретів. Про особливості українського трафаретного графіті революційного періоду ґрунтовно описано у статтях О. Грицюк («Соціально-політичні графіті Революції гідності (на матеріалах Києва)») [9], та Б. Гаврилюка («Вплив творчості Блека Ле Рата та Бенксі на мурал-арт у Львові. Шаблонне графіті») [10]. Питанню поширення трафаретних зображень у міському середовищі під час Революції гідності та війни, а також кримінальній відповідальності за це присвячені статті в українських інтернет-виданнях («Мурал Бенксі в Гостомелі зрізано» А. Оприщенко [11], в газеті «Український тиждень» публікація «У Сумах чотирьох активістів засудили до 1–2 років за графіті із Януковичем» [12], а також стаття в інтернет-виданні LIGA.net. авторства Джеріпа А. «Графіті з трунами в Парижі. У Молдові відреагували на затримання її громадян у Франції» [13]).

Мета дослідження. Мета дослідження – аналіз трафаретного графіті як соціально-критичного медіуму вуличної культури. Використання його основних стилістичних особливостей у процесі комунікації та поширенні інформації під час громадських протестних рухів. Важливо особливу увагу приділити досвідові розвитку трафаретного графіті в незалежній Україні, під час ключових соціально-політичних подій. Метою є також вивчення ролі трафаретного графіті як засобу комунікації молодіжних груп, низових спільнот, представників контркультури, активістів та формування ними актуального політичного оповіщення.

Виклад основного матеріалу. Прагнення змін у суспільстві лежить в основі існування людства. Всю його історію протести переростали у революції, які часто призводили до воєнних дій. Мистецтво є невіддільною складовою соціуму, і в критичний момент стає мовою спротиву, заклику до дій, стимулом боротьби, маніфестацією власних прав і свобод. Як мова опору ієрархічній, глобальній стандартизованій політичній моделі мистецтво є потужним інструментом привернення уваги до актуальних історичних зрушень.

Зображення політичного характеру – це вияв мислення політично активної чи радикальної молоді, яка не бачить можливості вплинути на громадськість чи оцінити політику іншими засобами, окрім як поширювати свою оповістку в місті засобом графіті.

Існує тісний зв'язок між політичним та протестним мистецтвом. За своєю сутністю протестне мистецтво є підвидом політичного, зосереджується на критиці конкретних політичних рішень, соціальних чи економічних умов. Часто воно має активістський характер і спрямоване на досягнення змін або мобілізацію людей. Політичне мистецтво охоплює широке коло тем, пов'язаних з політикою, владою, соціальними структурами й ідеологіями. Воно може як підтримувати, так і критикувати політичні системи чи події, актуалізувати політичні аспекти життя. Не все політичне мистецтво є протестним, натомість протестне – завжди політичне.

На думку А. Емеліф: «...протестне мистецтво радше ускладнює, ніж спрощує. Воно має вести нас до невидимого та невідомого, ставити під сумнів цю реальність, щоб могли виникнути альтернативні розуміння світу та способу нашого життя. Переосмислюючи світ заново, митець розкриває існуючі відносини влади у суспільстві, визначаючи, що потребує невідкладних змін. ...Протест – це діалог, і тому сила протесту полягає не лише у фізичних об'єктах, а й у думках й розмовах, які вони провокують» [7, с. 16–17].

Протестне мистецтво має значну візуальну та соціально-критичну історію. Міський простір став середовищем, де поширюються гасла і заклики. «Політичні та пропагандистські написи укривають стіни, як татування, звільняючи їх від архітектурної оболонки, перетворюючи на живу соціальну матерію, створюючи рухоме тіло міста, позбавлене функціонального та інституційного маркування» – вважає Ж. Бодріяр [6, с. 27].

Найефективнішою мовою протесту поряд з політичними стікерами, постерами та муралами

є графіті, зокрема трафаретне (шаблонне) (англ. stencil graffiti). Через свою лаконічність трафаретне графіті є доступнішим й універсальнішим, аніж інші форми вуличного мистецтва. Графіті насамперед є неофіційною формою масової комунікації, ця культура перебуває поза межами соціальних інститутів та цензури. Історично графіті пов'язані з територією. Вони активно розвивалися у маргіналізованих кварталах мегаполісів США та Європи. Графіті територіалізують декодований міський простір, надаючи вулицям і кварталам нового життя, знову перетворюючи їх на колективне середовище. Свого часу з територій міських гетто графіті вторглися у простір «білих» районів, демонструючи, що саме вони і є справжнім гетто західного світу. Гасла у публічному просторі бідних кварталів виникли тут як реакція на придушення міських заворушень.

Звертаючись до історії графіті як протестного інструменту, варто згадати його значення під час травневих протестів у Франції 1968 року, коли молодь вийшла у міський простір і публічно заявила про свої права та свободи. Під тиском репресій бунт радикалізувався і пішов двома шляхами: з одного боку – суто політична, марксистсько-ленінська течія, з іншого – стихійний культурний процес на рівні знаків, процес без мети, ідеології чи чіткого змісту. В обох випадках значення графіті як медіа було ключовим. Графіті травневих подій у Франції 1968 року передавали незадоволення політичними, соціальними й економічними умовами, критикували капіталізм, бюрократію та авторитаризм [3]. Слогани на стінах університетів і вулиць Парижа, такі як «Заборонено забороняти» і «Будьте реалістами, вимагайте неможливого» поряд з політичними плакатами, зробленими в Ательє народної графіки (Atelier Populaire), у Школі образотворчого мистецтва (Ecole des Beaux-Arts), підкреслювали прагнення до свободи, творчості та радикальних змін у суспільстві.

Одним з найбільших графіті-об'єктів у Європі стала свого часу Берлінська стіна. Західна частина муру була вільною для доступу і вже у 1980-ті роки була повністю розмальована графіті та трафаретними зображеннями, більша частина яких була політичного та соціально-критичного характеру. Цікаво зауважити, що мешканці Східного Берліну мали дуже обмежений доступ до стіни, тому з їхнього боку стіна була фактично чистою [2].

Дещо інакше розвивалася культура нью-йоркських «райтерів», вона була аполітичною і полягала в поширенні свого вуличного

псевдоніму-тегу. Ця субкультура була суто тінейджерською і «магічно-естетською», засобом комунікації й мотивувалася змаганням у каліграфії та символічною експансією [1]. Двома важливими субкультурами, які розвили трафаретне графіті як медіа є панк та скейтерський рух. Для обох притаманний дух бунтарства і свободи, ризику та авантюризму, дослідницького інтересу.

Мову графіті використовували також вуличні банди, які наносили аббревіатури своїх груп, окреслюючи таким чином територію впливу, маркуючи їх.

Наприкінці 1980-х років арсенал графіті офіційно поповнився постерами, наклейками, трафаретами, написами валиком тощо. Взагалі, фокус змістився з інструментарію на той специфічний модус, коли мистецтво почало функціонувати як вуличне [1].

Зосереджуючись на історії застосування трафаретів, варто зазначити, що насамперед їх використовували в ремеслах і промисловості для маркування продуктів та додавання тексту і цифр до знаків, особливо після появи латунних трафаретів наприкінці XIX століття. У XX ст. вирізаними текстовими трафаретами зі спеціального картону часто послуговувались у військовій справі.

Трафаретні графіті в Європі зустрічалися ще в період Другої світової війни. В Італії на стінах досі збереглися пропагандистські написи на підтримку Муссоліні, намальовані військовими. А рухи опору використовували трафаретне графіті, щоб висловити свою солідарність: «V» – для перемоги Франко. Антифашисти, скажімо, група «Біла троянда», що діяла в Мюнхені у 1942–1943 рр., також створювали політичні графіті й іноді платили за це життям [8, с. 102].

Через відносно легкий спосіб створення й естетичність трафарети стали потужним засобом протесту у післявоєнний період. Від руху за громадянські права в Сполучених Штатах до боротьби проти апартеїду в Південній Африці трафаретні плакати, графіті і мурали сприяли зміцненню та формуванню суспільно-політичної свідомості у всьому світі.

Трафаретне графіті бунтарське за своєю сутністю, і оскільки воно є формою експресивного мистецтва та активістським інструментом, це породжує практики взаємодії, створення пародій зокрема й на міську рекламу у публічному просторі. Subvertising – форма протесту, коли рекламні слогани та меседжі навмисно змінюються. Цей рух критикує споживацьку поведінку методом прямої дії.

Рекламний хакінг або брендизм історично походить з теорій і практик ситуационістів 1960-х, які були втілені колективом «Фронт звільнення білбордів» (Billboard Liberation Front) з Сан-Франциско у 1977 році [8, с. 114]. За допомогою трафаретів учасники групи поширювали критичну риторичу на гігантських рекламних щитах уздовж доріг, на міських лайтбоксах та постерах. Розташування графіті дуже важливе: чим екстремальніше місце його розміщення та небезпечніше до нього дістатися, тим більшого ефекту досягає райтер (графітчик).

Автори розміщують свої зображення, зокрема трафарети в мережі «Інтернет», які доступні для завантаження, щоб активісти з усього світу могли їх роздрукувати, вирізати й поширити містом. Піонерами у поширенні протестних зображень в інтернеті є SSOSVA (The Secret Society of Super Villain Artists, українською – Таємне товариство художників-суперлиходіїв) – глобальна мережа митців, які борються проти соціальної несправедливості.

Все частіше вуличні художники у своїх практиках звертаються до колоніального дискурсу. Їхні трафарети про вільну міграцію, переслідування людей тоталітарними режимами, дискримінацію та утиски корінних культур і народів (над цими темами працює аргентинський художник Назза (Nazza)). Нерідко через свою активну політичну та соціально-критичну позицію художникам доводиться самим емігрувати, особливо якщо вони є громадянами мусульманських країн з агресивним суспільним ладом і репресивною владою (наприклад, іранські художники Нафір (Nafir), Іл (Il), Айсі (Icy), Сот (Sot), які зараз проживають та практикують у США).

Одним із перших митців, який почав працювати з трафаретним графіті, вважається французький художник Блек Ле Рат (фр. Blek le Rat; справжнє ім'я – Ксав'є Проу – фр. Xavier Prou) [10]. Його роботи вперше з'явилися на вулицях Парижа у 1981 році. Основний акцент у творчості зроблено на соціальній критиці сучасного суспільства, нерідко з іронічним забарвленням. Його стиль суттєво вплинув на британського художника Бенксі (англ. Banksy), що сьогодні є одним із найвідоміших представників стрітарту, що також працює з трафаретом як з медіа. Своїми роботами британець порушує гострі соціальні питання, займаючи антимілітаристську позицію та засуджуючи військові конфлікти. Він піднімає теми соціальної нерівності, бідності й бездомності, а також різко критикує споживачтво,

діяльність корпорацій і комерціалізацію мистецтва. Важливим аспектом його творчості є захист свободи слова та мистецького протесту. Окрім цього, художник привертає увагу до екологічних проблем, підкреслюючи руйнівний вплив людської діяльності на довкілля.

У світі щороку відбувається чимало екологічних акцій протесту за збереження навколишнього середовища, проти жорсткого поводження з тваринами та знищення зелених зон міста, де трафаретне графіті є найуживанішою мовою декларації актуальної повістки й поширення тез містом.

Останні двадцять років у міському просторі з трафаретним графіті активно працюють такі художники, як Графіто (Graphito), Еліс Пасквіні (Alice Pasquini), Бі-Той (BTOY), Назза (Nazza), Скам (Skam), Гатч (Hutch), C215 (C215), Чорнобиль (Czarnobyl), Едвард фон Лонгус (Edward von Longus), Хогре (Hogre), Праксис (Praxis), Владі Арт (Vlady Art), Мобстр (Mobstr), Хаймед і Рейбен (Himed & Reyben), Гоін (Goin) та багато інших. Деякі з них зберігають свою анонімність або періодично змінюють теги.

Основними точками на мапі світу, де трафаретне графіті має давню політично протестну традицію є Берлін, Богота, Брайтон, Буенос-Айрес, Лісабон, Мельбурн, Париж, Портланд.

У контексті нашого дослідження важливо також розглянути трафарет як техніку і методи роботи з ним. Отже, трафарет – це певне зображення, вирізане на цупкій основі (картон, пластик, метал) з метою подальшого тиражування [4]. Копіювання зображення може виконуватися як окрема техніка естампа (трафаретний друк, шовкодрук), або ж як різновид графіті у міському середовищі. Трафарет може бути лінійним зображенням або текстом, вирізаним на основі, або ж резервувати певні зони, формуючи зображення за допомогою навколишнього тла. Особливого розвитку трафарети набули з винайденням аерозольної фарби у балонах. Окрім скальпеля чи канцелярського ножа зображення можна випаяти паяльником. Під час такого «вирізання» створюється своєрідна фактура лінії чи плями.

Політичне трафаретне графіті зазвичай максимально лаконічне. Воно містить текст-меседж, який інколи доповнюється простим зображенням. Якщо це світлина, її легко обробити у програмах Adobe Photoshop, Illustrator, CorelDraw, GIMP, вивести на принтері та вирізати канцелярським ножем. Такі програми дають змогу створювати чітке, контрастне та лаконічне зображення без

зайвих деталей. Формати активістських графіті зазвичай малого розміру, з огляду на необхідність їхнього транспортування, щоб під час роботи з ним залишитися непоміченим і не привертати до себе зайвої уваги [5].

Існує альтернативний метод поширення зображення, коли його наносять через трафарет на папір, а потім наклеюють у місті у вигляді постерів. Інколи такий спосіб використовують під час тиражування великого складного зображення, яке складається з сегментів. Відцифровані трафаретні постери можна також надсилати електронною поштою колегам по всьому світу для поширення в інших містах.

Працюючи над складними трафаретами чимало митців використовують стилістичні прийоми технік гравірування штихелем та травлення задля досягнення растрових ефектів. Перехресне штрихування, коли паралельні лінії перетинаються іншим шаром паралельних ліній, створює ілюзію тіней. Така техніка є досить складною для вирізаних вручну трафаретів, тому все частіше художники використовують техніку лазерного гравірування [8, с. 152–163].

Використання художниками растра, сіток, ефекту гравюри, офорта, комп'ютерних прийомів трансформації зображення – усе це стосується більше політичного мистецтва, або муралу, а не активістського графіті, яке потребує швидкого реагування на політичну ситуацію та активної дії задля досягнення максимальної ефективності.

Аналізуючи трафаретні графіті України, необхідно зазначити, що це класичні активістські міські практики. У нас не розвинена культура складних за технікою виконання муралів із застосуванням трафаретів та їхніх похідних. Тож в українських містах зазвичай зустрічаються трафаретні графіті, що передають чіткий соціальний або політичний меседж. Це зображення періоду Помаранчевої революції, Революції гідності, графіті періоду російсько-української війни, зображення на екологічну тему та протизаконну забудову міського простору, руйнації історичних пам'яток і різного роду політичні гасла. Трафаретні графіті українських міст зазвичай торкаються гостро соціальних тем – недовіра до влади, високі ціни, національна філософія, правовий захист населення і права громадян, свобода політв'язнів, захист ЛГБТ-спільноти та її підтримка, проведення прайдів, чи гостра критика їх, заклики до проведення анархо-маршів та права профспілок тощо.

Наприкінці 1990-х – початку 2000-х років в Україні відбувалися фестивалі вуличної культури

і графіті зокрема. Так міська та регіональна влади намагалися робити крок назустріч низовим контр-культурам, вписуючи їх до офіційного культурного руху і намагаючись контролювати їхні внутрішні процеси. Серед знакових фестивалів початку 2000-х: «2-й молодіжний фестиваль вуличної культури “Snickers UrbanЯ”» (вересень 2004 р., Київ); 5-й фестиваль графіті «X-SPRAYS» (вересень 2004 р., Харків); конкурс графіті у Києві – «Молодь проти СНІДУ 69» (жовтень 2004 р., Київ); конкурс політичного графіті – «Тому, що я люблю Донбас» (вересень 2004 р., Донецьк).

Важливими фестивалями з 2010-х, які поєднували музику, вуличне мистецтво та активізм, були: Respublika FEST, Кам'янець-Подільський (заснований у 2011 році); Mural Social Club, Київ та інші міста, відбувався декілька разів (з 2016 року); Street Art Fest, Харків (2015–2018 роки); Black Circle Festival, Львів (заснований у 2017 році); Urban Culture Fest, Київ (започаткований у 2013 році). Ці фестивалі стали важливими подіями для української вуличної культури і розвитку графіті та трафарет-культури зокрема, популяризації творчості й самовираження в міському просторі. Насамперед ці події важливі як майданчик для комунікації, створення мереж зв'язків, обміну досвідом і навичками між представниками низових локальних спільнот.

В Україні під час революцій у 2004 та 2013–2014 роках графіті-спільнота стала важливим соціальним комунікатором. За допомогою трафаретів протестувальники оперативно поширювали політичні гасла й заклики містом. Трафаретні графіті Помаранчевої революції (листопад – грудень 2004 року) – це гасла: «Ющенко Так!», «Так!», «Ющенко – наш президент», «Пора!». Графіті були невеликого розміру, виконані оранжевим кольором. Трафарети «Так!» часто доповнювались зображенням чорної підкови, яка огинала знак оклику. Зображення «Ющенко Так!» чи «Ющенко – наш президент» іноді містили стилізований портрет В. Ющенка, який зберігся донині на одній із колон будівлі головного поштамту. Трафаретне графіті молодіжної організації «Пора!», яка виникла під час Помаранчевої революції, виконувалось на жовтому тлі чорними літерами або без використання тла. Загалом під час Помаранчевої революції трафарети використовували не так масово, як постери і транспаранти, написані вручну маркерами чи фарбою.

Культура політичного графіті під час Революції гідності є більш вираженою. Сам медіа трафаретного

графіті був популярнішим у цей час, аніж у період Помаранчевої революції. На Майдані Незалежності та в усьому Києві поширювалися патріотичні гасла, що закликали до боротьби, спротиву, взаємопідтримки та солідарності. Графіті слугували засобом згуртування людей та спонукання їх до опору чинній політичній владі. Графіті, що з'явилися під час подій Майдану 2013–2014 років, були різних стилістичних форм: написи, виконані балончиком, трафаретні текстові зображення, доповнені простими малюнками, трафаретні ілюстрації, що нагадували невеликі мурали, а також графіті, надруковані на папері та розклеєні по місту. Їхній зміст та гасла мали суто революційно-політичний характер, серед таких висловів зустрічалися: «Зека геть!», «Зека на нари!», «Влада й опозиція – одна коаліція», «Мир хатам – війна палацам», «Київ, вставай!», «Хто, як не ми?», «Станем, браття!», «Досить бухати – час воювати!», «Вогонь запеклих не пече!» та інші [9].

Революційні графіті створювали не лише українською мовою, але й англійською та російською мовами. Написи англійською зазвичай були зверненням до міжнародної спільноти, виражали прохання про підтримку та заклики до миру. Зокрема можна було побачити такі фрази: «Make peace, not war!», «Go away Mr Yanukovich», а під портретом Януковича – напис «Leaf Dumb Blind» («Глухий. Німий. Сліпий»). Популярними також були трафаретні зображення «коктейлів Молотова», українського прапора, тризуба, символики протестного та хуліганського характеру, а також малюнки, на яких зображені два бійці «Беркуту», які б'ють кийками людину, що сидить. Після перших розстрілів під час Революції гідності на Майдані та в місті почали поширюватись трафаретні зображення портретів полеглих Сергія Нігояна, Михайла Жизневського та Юрія Вербицького. Після масових вбивств 18–20 лютого 2014 з'явилися графіті «Герої не вмирають», «Слава героям Небесної сотні». Відомими трафаретними графіті 2014 року стали зображення Тараса Шевченка, Лесі Українки та Івана Франка в образах протестувальників Майдану, доповнені «коктейлями Молотова» й авторськими цитатами на вулиці Грушевського у Києві. Зображення Т. Шевченка містить напис: «Вогонь запеклих не пече»; Л. Українки: «Хто визволиться сам, той буде вільний»; І. Франка: «Наше все життя – війна». Кожна робота підписана тегом Sociopath. У 2017 році ці графіті були знищені власниками магазину «Емпоріум», що розмістився у будинку з графіті.

Слід згадати випадок, коли у січні 2013 року автора трафаретного графіті В. Никоненка у місті Суми засудили до одного року ув'язнення. На графіті зображений портрет В. Януковича, на чолі якого намальована червона крапка, схожа на слід від кулі [12].

Після анексії Криму (лютий 2014 року) на Майдані почали з'являтися трафаретні графіті «Крим – це Україна!», а з березня 2014 року під час мітингів на Донбасі та Луганщині – гасла за цілісність та єдність України. Водночас активно формувалися добровольчі батальйони з активістів Майдану, громадських активістів, футболістів ультрас та різних патріотичних організацій. Йдеться про «Правий сектор», «Азов», «Айдар», «Донбас», «Дніпро 1» та інші організації. Трафаретні зображення з їхніми логотипами і символікою доповнювали текстами із закликами вступати до батальйонів. Зображення були максимум двох кольорів, лаконічні й читабельні.

Трафаретні графіті в Україні періоду проведення АТО та повномасштабного російського вторгнення зберігають свої стилістичні особливості попередніх років. Це політичні, соціально-критичні та інформативні текстові повідомлення, які доповнюються простим графічним зображенням: портрет політичного чи військового діяча, заручників, військових, які перебувають у полоні, полеглих воїнів, національна символіка, зображення зброї, логотипи воєнних угруповань та бригад, молодіжних мілітаристських організацій.

Резонансним став випадок 2024 року, коли у Парижі затримали трьох громадян Молдови, які поширювали містом трафаретне графіті із зображенням труни і написом «Французькі солдати в Україні». Цей прецедент розцінюється як частина «гібридної тактики», що розпалює соціальні протиріччя та сфокусований на зниження підтримки європейцями України під час війни [13].

Як вже йшлося вище, українське трафаретне графіті не має естетичних функцій, автори використовують його суто як метод поширення інформації та критичної риторики і це кардинально відрізняє його від практик у країнах Західної Європи та Америки. Офіційні культурні інституції та держустанови не включають вуличне мистецтво (зокрема графіті) до культурної спадщини України, тим паче воно не захищене законом як витвір мистецтва.

Прикладом непорозуміння між представниками місцевих влад і культурних активістів став прецедент з трафаретним графіті британського

художника Бенксі. Протягом листопада 2022 року він створив сім зображень у Києві, Бородянці, Ірпені, Гостомелі. Зображення в Гостомелі демонтувала група активістів. Команда хотіла продати його на міжнародному аукціоні, а на виручені кошти придбати автівки для військових. Проте місцева влада та поліція затримали активістів, роботу Бенксі вилучили, а організаторові С. Довгому інкримінували викрадення чужого майна в особливо великому розмірі [11].

Без належних законів охорони культурних пам'яток, держава не має жодних прав на зображення Бенксі, оскільки й волонтер не може одноосібно вирішувати долю зображення та його призначення. Отже, вкотре графіті виявляється поза законом, на межі його норм і продовжує виконувати соціально-критичну функцію.

Головні висновки і перспективи використання результатів дослідження. Трафаретні

графіті – це не лише художній стиль, але й ефективний інструмент політичної мобілізації та соціальної критики. Його розвиток в Україні показує, як такий вид критичного мистецтва став засобом швидкої комунікації та вираження незалежної думки під час революційних подій, а згодом і в період війни. Дослідження підтверджує, що навіть у сучасному цифровому просторі шаблонне графіті (stencil-графіті) залишається актуальним для формування політичних наративів і соціальних змін. А досліджуючи його стилістичні особливості у перспективі можна ефективніше працювати з візуальною мовою протесту у період стрімкої актуалізації соціальних мереж та ШІ.

Стаття буде корисною для культурологів, мистецтвознавців, соціологів та художників, які вивчають мистецтво як соціокультурний феномен та прагнуть зрозуміти його роль у сучасному урбаністичному просторі.

Список використаних джерел

1. Воротньов В. Нетримання межі: чому київські стінописи не є муралізмом, стріт-артом чи графіті. Хмарочос. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2016/10/11/netrimannya-mezhi-chomu-kiyivski-stinopisi-ne-ye-muralami-strit-artom-chi-grafti/> Дата публікації: 11.10.2016. (дата звернення: 18.01.2025).
2. Боднар Ю. Двір мистецтва: де з'явився, як розвивався і куди прийшов стріт-арт. PLATFORMA. URL: https://platfor.ma/magazine/text-sq/street-heroes/street-art-history/?utm_source=chatgpt.com/ Дата публікації: 05.07.2016. (дата звернення: 21.01.2025).
3. Стріт арт: від французьких революціонерів до Бенксі. OUTLOOK. URL: <https://theoutlook.com.ua/article/3899/strit-art-vid-frantsuzkix-revolutsioneriv-do-benksi.html/> Дата публікації: 16.01.2021 (дата звернення: 18.01.2025).
4. Трафарет. Wikipedia. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%82#:~:text=%D0%A2%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%82%20\(%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB.,%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%BE%20%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%BD%D0%BE%D0%BA%2C%20%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%20%D1%87%D0%B8%20%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%B8/](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%82#:~:text=%D0%A2%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%82%20(%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB.,%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%BE%20%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%BD%D0%BE%D0%BA%2C%20%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%20%D1%87%D0%B8%20%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%B8/) Дата публікації: 10.04.2023. (дата звернення: 21.01.2025).
5. Федорович І. Візуальний образ Stencil art, як мистецтво трафарета. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2018/03/001.pdf/> Дата публікації: 14.03.2018. (дата звернення: 03.02.2025).
6. Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть. Бібліотека Української Літератури. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2266&page=25/> (дата звернення: 22.01.2025).
7. Emelife A. A Brief History of Protest Art. London : Tate Publishin, 2022. 160 s.
8. Manco T. The Stencil Graffiti Handbook. London: Thames & Hudson Ltd, 2020. 288 s.
9. Грицюк О. Соціально – політичні графіті Революції Гідності (на матеріалах Києва). Етнічна історія народів Європи. 2015. Вип. 45. С. 130–136. URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2015/45/articles/21.pdf/> Дата публікації: 25.03.2015. (дата звернення: 28.01.2025).
10. Гаврилюк Б. Вплив творчості Блека Ле Рата та Бенксі на мурал-арт у Львові. Шаблонне графіті. Вісник ЛНАМ. 2019. Вип. 40. С. 89–94. URL: <https://visnyk.lnam.edu.ua/en/system/files/201940/visnyk-lnam-no-40-2019-borys-gavryliuk-89-94.pdf/> Дата публікації: 29.07.2020. (дата звернення: 27.01.2025).
11. Оприщенко А. Мурал Бенксі в Гостомелі зрізано. Заборона. URL: <https://zaborona.com/mural-benksi-v-gostomeli-rozbyrayemosya-hto-zh-taky-vlasnyk/> Дата публікації: 10.01.2023 (дата звернення: 22.01.2025).
12. У Сумах чотирьох активістів засудили до 1-2 років за графіті із Януковичем. Український Тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/u-sumakh-chotyrok-h-aktyvistiv-zasudyly-do-1-2-rokiv-za-hrafiti-iz-ianukovychem/> Дата публікації: 15.01.2013. (дата звернення: 20.01.2025).
13. Джеріпа А. Графіті з трунами в Парижі. У Молдові відреагували на затримання її громадян у Франції. LIGA.net. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/hrafiti-z-trunamy-v-paryzhi-u-moldovi-vidreahuvaty-na-zatrymannia-ii-hromadian-u-frantsii/> Дата публікації: 09.06.2024. (дата звернення: 12.02.2025).

References

1. Vorotnov, V. (2016, Zovten 11). Netrymannia mezhi: chomu kyivski stinopysy ne ye muralizmom, strit-artom chy hrafiti [The Loss of Boundaries: Why Kyiv's Wall Paintings Are Not Muralism, Street Art, or Graffiti]. Khmarochos [Khmarochos]. Retrieved from: <https://hmarochos.kiev.ua/2016/10/11/netrimannya-mezhi-chomu-kiyvski-stinopisi-ne-ye-muralami-strit-artom-chi-grafiti/> [in Ukrainian].
2. Bodnar, Y. (2016, Lypen 5). Dvir mystetstva: de z'yavyvsya, yak rozvyvavsya i kudy pryishov strit-art [The Courtyard of Art: Where Street Art Emerged, How It Developed, and Where It Stands Now]. PLATFORMA [PLATFORMA]. Retrieved from: https://platfor.ma/magazine/text-sq/street-heroes/street-art-history/?utm_source=chatgpt.com/ [in Ukrainian].
3. Strit art: vid frantsuz'kykh revoliutsiioneriv do Benksi [Street Art: From French Revolutionaries to Banksy] (2021, Sichen 16). OUTLOOK. <https://theoutlook.com.ua/article/3899/strit-art-vid-frantsuzkix-revoljutsioneriv-do-benksi.html/> [in Ukrainian].
4. Trafaret [Stencil] (2023, Kvyiten 23). Wikipedia. Retrieved from: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%82#:~:text=%D0%A2%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%82%20\(%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB.,%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%BE%20%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%BD%D0%BE%D0%BA%2C%20%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%20%D1%87%D0%B8%20%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%B8/](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%82#:~:text=%D0%A2%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%82%20(%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB.,%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%BE%20%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%BD%D0%BE%D0%BA%2C%20%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%20%D1%87%D0%B8%20%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%B8/) [in Ukrainian].
5. Fedorovych, I. (2018, Berezen 14). Vizualnyi obraz Stencil art, yak mystetstvo trafareta [The Visual Image of Stencil Art as the Art of Stenciling]. *Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny – Ukrainian Helsinki Human Rights Union*. Retrieved from: <https://www.helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2018/03/001.pdf/> [in Ukrainian].
6. Bodriyar, Zh. (n.d.). Symvolichnyy obmin i smert [Symbolic Exchange and Death]. *Biblioteka Ukrayinskoyi Literatury – Library of Ukrainian Literature*. Retrieved from: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2266&page=25/> [in Ukrainian].
7. Emelife, A. (2022). A Brief History of Protest Art. Tate Publishing [in English].
8. Manco, T. (2020). The Stencil Graffiti Handbook. Thames & Hudson Ltd [in German].
9. Hrytsiuk, O. (2015). Sotsialno – politychni hrafiti Revoliutsii Hidnosti (na materialakh Kyieva) [Socio-Political Graffiti of the Revolution of Dignity (Based on Kyiv Materials)]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy – Ethnic History of the Peoples of Europe*, 45, 130–136. Retrieved from: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2015/45/articles/21.pdf/> [in Ukrainian].
10. Havryliuk, B. (2020). Vplyv tvorchosti Bleka Le Rata ta Benksi na mural-art u Lvovi. Shablonne hrafiti. [The Influence of Blek le Rat and Banksy on Mural Art in Lviv. Stencil Graffiti]. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv – Visnyk LNAM*, 40, 89–94. Retrieved from: <https://visnyk.lnam.edu.ua/en/system/files/201940/visnyk-lnam-no-40-2019-borys-gavryliuk-89-94.pdf/> [in Ukrainian].
11. Opryshchenko, A. (2023, Sichen 10). Mural Benksi v Hostomeli zrizano [Banksy's Mural in Hostomel Was Cut Down]. Zaborona. Retrieved from: <https://zaborona.com/mural-benksi-v-gostomeli-rozbyrayemosya-hto-zh-taky-vlasnyk/> [in Ukrainian].
12. U Sumakh chotyrokhyh aktyvistiv zasudyly do 1-2 rokiv za hrafiti iz Yanukovychem [In Sumy, Four Activists Sentenced to 1–2 Years for Graffiti Depicting Yanukovich] (2013, Sichen 15). *Ukrayinskyi Tyzhden – Ukrainian Week*. <https://tyzhden.ua/u-sumakh-chotyrokhyh-aktyvistiv-zasudyly-do-1-2-rokiv-za-hrafiti-iz-ianukovychem/> [in Ukrainian].
13. Dzherypa, A. (2024, Cherven 9). Hrafiti z trunami v Paryzhi. U Moldovi vidreahuvaty na zatyryvannya yiyi hromadyan u Frantsiyi [Graffiti with Coffins in Paris. Moldova Reacts to the Arrest of Its Citizens in France]. LIGA.net. Retrieved from: <https://news.liga.net/ua/politics/news/hrafiti-z-trunami-v-paryzhi-u-moldovi-vidreahuvaty-na-zatrymannia-ii-hromadian-u-frantsii/> [in Ukrainian].

Подано до редакції 17.02.2025